

LÄRARES FRIRUM HAR BEGRÄNSATS

De senaste reformerna har inneburit ett minskat handlingsutrymme för lärarna. Dessutom har skolans demokratiuppdrag satts på undantag i den nya läroplanen.

Den decentralisering av skolan som nationellt initierades under 1990-talet bars upp av idén att för skolans utveckling var det angeläget att tillvara den kraft som finns inom lärarprofessionen. Tanken var att lärare, i dialog med eleverna, genom ämneskunskaper, yrkeserfarenheter och professionellt omdöme skulle utgöra motorn i lokal skolutveckling utan att begränsas i sin yrkesutövning av regler och riktlinjer uttänkta av överordnade andra.

Inom ett pågående forskningsprojekt vid Högskolan i Kristianstad genomfördes hösten 2013 en intervjuundersökning med lärare med särskilda uppdrag inom svenskämnets centrala kunskapsområde "språk-, läs- och skriv". I intervjuerna redovisar många av lärarna i flera avseenden upplevelser av sviktande respekt för sitt arbete. Intervjuerna visar framför allt att senare års utökade statliga kontroll i form av tidigare och tätare betyg-

sättning av eleverna, krav på särskild legitimation utöver godkänd lärarexamen, intensifiering av nationella prov och återkommande statliga inspektioner bidragit till att lärarna upplever att deras kompetens misstänkliggörs och att förtroendet för deras arbete sjunker.

Frirummet har minskat

Mycket tyder på att det som kallas lärars frirum har minskat genom det senas-

te decenniets utbildningspolitiska vändningar. Lärares utrymme att kreativt och självständigt utöva sitt yrke förefaller ha krympt.

Idén att beslut om undervisningens innehåll och organisation bäst fattas av de som befinner sig nära den konkreta praktiken, elever, lärare och skolledare, har ersatts av en tilltro till centralt föreskrivna dokument i form av anvisningar, rapporteringssystem, manualer, matri-ser och implementering av forskning och evidensbaserade undervisningsmetoder som visat sig "effektiva" – i ett eller annat sammanhang – men utan förankring i den enskilda, lokala, skolkontexten.

Man kan diskutera vilka professionella val som med sådana utgångspunkter står svensk lärare till buds. Uppenbart är att de systemskiften som skett på utbildningsområdet påverkat utrymmet för lärars självständiga, inte minst metodiska vägval. Om det didaktiska handlingsutrymmet krymper, får det sannolikt konsekvenser för ämnesutvecklingen.

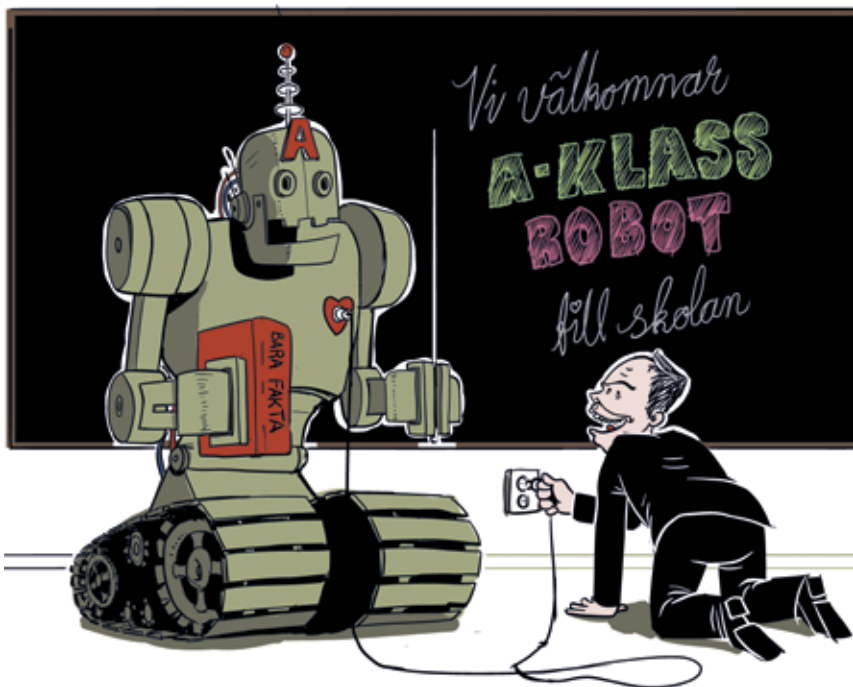

Illustration: Mikael Biström

Lärarens val formar ämnet

Svenskämnets ”kärna”, ämnesidentiteten, kan aldrig föreskrivas av staten. Den är föränderlig i tid och rum och låter sig inte fångas in och objektivt definieras. Detta är inte heller eftersträvansvärt. Oavsett ämnesuppfattning har svensklärare inom sitt ämne ett särskilt ansvar för att tillsammans med sina elever arbeta med språk och texter av olika slag.

Arbetet tar sig olika uttryck i olika lärares praktik. I de flesta klassrum fyller arbetet många funktioner och har en rad syften och målsättningar – kort- och långsiktiga. Oavsett val är de texter som väljs och de syften textarbetet ges aldrig värdeneutrala. Texter är, brukar det framhållas, positionerade och de låter sig läsas och skrivas på en rad olika sätt – lustfyllt, ”naivt”, inkännande, uppslukande men också distanserat, analytiskt och kritiskt.

En av svensklärares stora utmaningar är att medvetandegöra eleverna om att, liksom hur, texter skapar och återskapar världen och olika sociala och politiska värden. I textarbetet går därmed oftast färdighetsträning, kunskapsutveckling, social fostran, personlig utveckling och värdegrunds/demokratiarbete hand i hand. De professionella val detta sammansatta arbete bygger på görs av läraren.

Uttalat kontrasterande, ibland motsägelsefulla svårförenliga uppfattningar om svenskämnet innehåll och syften har identifierats av den ämnesdidaktiska, särskilt den ämneshistoriska, men också av den samtida praktikinräns forskningen. Svenskämnet, liksom de olika föreställningar, ambitioner och argument som ligger till grund för ämnespraktiken och lärares uppfattningar om ämnet, kan beskrivas som såväl traditionsbundet som progressivt.

Klassrumsstudier från förskolan till gymnasiet visar att erfarenhetspedagogiska, kulturkonservativa och mer kompetenspedagogiskt orienterade lärarambitioner lever sida vid sida i enskilda svensklärares retorik och i den praktik som studerats. Forskningen visar också att oavsett kursplan är det i hög grad den enskilde lärarens didaktiska val som formar det svenskämne eleverna möter.

Skolans demokratiuppdrag

Skolans styrdokument, liksom merparten av svensk lagstiftning, är i huvudsak oklanderlig i demokratihänseende. Ända sedan grundskolans införande har skolan demokratisk fostran som övergripande mål. Skolans uppdrag är därmed att ge eleverna sådana kunskaper och färdigheter som kan behövas för att de som vuxna medborgare ska kunna tillvarata och använda sig av sina medborgerliga rättigheter. För skolan som helhet innebär demokratiuppdraget att undervisningen (i alla ämnen) förväntas uppmärksamma och bearbeta människors skilda föreställningar och handlingar. Skolan bärs alltså retoriskt upp av ambitionen att lära ut värderingar som bidrar till ett mer rättvist och jämlikt samhälle. I mångkulturella och avancerade skriftspråkliga kulturer som den vi lever i, är breda och djupa kommunikativa förmågor på många sätt en förutsättning för sådan samhällsdelaktighet och inflytande. Därför har svenskämnet och svensklärare ett särskilt demokratiansvar som man inte kan ge efterkall på.

Det som står i lagar och förordningar är dock en sak. Enskilda skolor och enskilda lärare kan i realiteten givetvis bara i begränsat avseende förändra samhället. Även så är en av skolans viktigaste uppgifter att förbereda eleverna för ett medvetet och aktivt engagemang i sitt eget och andras liv – i språk och handling. I det avseendet blir på flera sätt de val enskilda lärare gör, eller inte gör, avgörande och därför är diskussionen om sambanden mellan skolans kunskapsmål och demokratiuppdraget ständigt viktig att hålla levande.

Den nya läroplanen

Den läroplan för grundskolan som sjösattes läsåret 2011 (Lgr 11) innebär en av staten vald förändring av principerna för ämneskursplaner. Föregående läroplan (Lpo 94) utgick från tanken att ämnena, exempelvis svenskämnet, skulle förverkliga läroplanens övergripande demokrati- och värdegrundsmål. Med den ”nya” läroplanen råder en omvänd ordning – läroplanens övergripande mål ska – enligt kursplanedirektiven – stödja sig på kursplanernas kunskapsmål. Detta innebär att

skolans nuvarande styrdokument utgår från ett radikalt annorlunda läroplansbegrepp än tidigare. För svenskämnet identifiering och utveckling får den reviderade läroplanens uttalade isärhållande av skolans kunskapsuppdrag och det övergripande demokratiuppdraget konsekvenser som måste begrundas och hanteras.

Oavsett hur ”staten har tänkt” är det genom skolans ämnen, eller i tematisk ämnessamverkan, som såväl läroplanens demokratimål som ämneskursplanernas centrala innehåll ges praktiskt uttryck. Var skulle det annars ske? Det räcker inte med att skollag och läroplaner retoriskt fastslår att skolinstitutionen ”vilar på demokratins grund” eller att demokrati- och värdefrågorna är ”hela skolans ansvar”.

Det övergripande samhällsuppdraget innebär att konsekvenser av vunnna vetenskapliga rön, naturvetenskapliga, tekniska och humanvetenskapliga, liksom politiska beslut och sociala och ekonomiska samhällsförändringar, kontinuerligt behöver undersökas, granskas och kritiskt värderas i skolan.

Detta sker inte av sig själv utan måste på ett eller annat sätt integreras i undervisningen – i varje skolämne. Även om det inte explicit står i kursplanerna är därför alla skolämnen demokratiämnen. Inga matriser, inga inspektioner, inga evidensbaserade utbildningsprogram kan objektivt mäta eller garantera ”undervisningseffektivitet” i detta avseende. Men det innebär inte att skolans och lärarnas kanske svåraste uppgifter upphör att vara viktiga. Beslut om det som konkret ska göras i klassrummet för att såväl kunskapsmål som skolans övergripande demokratimål ska nås måste lokalt fattas av lärare och lärarlag. Därför är det till allvarlig skada om lärares professionella handlingsutrymme snöps.

Annette Ewald

Annette Ewald är fil.dr och universitetslektor i svenska med didaktisk inriktning vid Högskolan Kristianstad. Hennes forskningsintresse rör svenskämnet och läs- och skrivundervisningens traditioner, särskilt hur de reproduceras inom skolinstitutionens ramar. Hon arbetar för närvarande med projekten ”Barns läsning och lärares didaktiska val” och ”Möjliga läsgemenskap i skolan – ett utvecklingsprojekt”.